

EPIGRAFIČKI PODACI O MUNIFICENCIJAMA I OSTALIM JAVNIM GRADNJAMA IZ ANTIČKE LIBURNIJE

JULIJAN MEDINI

Među epigrafičkim spomenicima iz antičkog vremena postoji posebna kategorija natpisa na kojima se u različitim formama navode podaci o gradnjama objekata namijenjenih javnoj upotrebi. Veći dio tih gradnja, financiran sredstvima privatnih lica, cara ili namjesnika, gradskih ili teritorijalnih zajednica, što se distingvira i naglašava na pojedinim natpisima, pripadaju spomenicima-munificencijama. Izvjestan broj natpisa donosi podatke o podizanju javnih građevina koje nisu munificencije u pravom smislu riječi. U tim se slučajevima ne radi o darivanju, odnosno darežljivosti (*liberalitas*) pojedinaca, nego se konstatira gradnja nekog objekta sredstvima zajednice koja će ga upotrebljavati. Obje su vrste natpisa, o kojima će biti riječ na ovom mjestu, epigrafičko-historijski izvori prvoga reda za poznavanje i proučavanje društveno-ekonomskih kretanja i političkog razvoja rimske države kao cjeline, provincija i pojedinih regija posebno. Kako je Liburnija već u predrimskim vremenima bila zaokružena teritorijalna i etnička cjelina,¹ ovdje će se obraditi podaci o gradnjama sa tog područja. Izdvajanje epigrafičkog materijala i poseban tretman Liburnije nije u suprotnosti sa činjenicom da Liburnija nije nikada za rimske uprave predstavljala zasebnu administrativno-političku jedinicu imperija.² Liburni kroz antiku nastavljaju egzistenciju na istom prostoru kao i prije uključenja u rimsku državu, a refleksi materijalne i duhovne kulture tog plemena manifestiraju se u karakterističnim simbiozama sa rimskom klasičnom kulturom. Društve-

---

¹ Usp. M. Suić, »Granice Liburnije u historiji«, *Rad Instituta JAZU*, sv. 2, str. 273 i dalje, Zadar, 1955.

² Tezu o administrativnom uključenju Liburnije u okvire Italije zastupao je Kubiček; vidi »Dalmatinische Notizen«, *Strena Buliciana*, 210 i dalje, Zagreb—Split, 1925, a donekle i A. Degrassi, »*Il confine nord-orientale dell'Italia romana*«, Bern 1954. pogl. VI gdje je navedena i starija literatura u tom problemu. Usp. i recenziju M. Suića na to djelo, *Zadarska revija* VII, br. 2 (1958).

no-političke promjene koje je rimska uprava provodila na ovom području odgovarale su postojećoj rodovskoj aristokraciji, ona ih je prihvaćala i propagirala. Zbog toga se u Liburniji vrlo rano konstituiraju municipiji s rimskim građanskim pravom, čiji nosioci nisu bili samo doseljeni Italici već u znatnom broju i pripadnici autohtonog stanovništva. Upravo na te od ranije utvrđene pojave baca novo svjetlo analiza ove kategorije historijskih izvora.

Većina natpisa o javnim gradnjama poznata je naučnoj javnosti od objavljivanja Korpusa sa Supplementima. Manji se dio upotrebljavao za rješavanje konkretnih historijskih i arheološko-topografskih problema, dok je veći ostao praktički neiskorišten kao izvor za povijest Liburnije. Međutim, značaj natpisa sa municijama kao posebne kategorije izvora iziskuje cjelovitu epigrafičku, onomastičku i historijsku analizu svih podataka kojima oni obiluju. Od vremena objavljivanja ovih natpisa njihova je vrijednost porasla u vezi sa novim dostignućima historijske nauke i poslijeratnim zamahom arheoloških istraživanja. S druge strane, veći dio natpisa danas je izgubljen, pa nije bilo moguće izvršiti kolacioniranje ni reviziju podataka navedenih u Korpusu, često po vrlo sumnjivim prijepisima.

Epigrafički spomenici o municijama nalaze se u gotovo svim poznatijim antičkim centrima od sjeverozapadne do jugoistočne granice Liburnije. Broj natpisa u pojedinim urbanim aglomeracijama varira, što nije posljedica samo stupnja arheološke istraženosti i sačuvanosti lokaliteta i materijalne kulture antike već, u prvom redu, privredne razvijenosti naselja i ekonomskog statusa njegovih stanovnika. Broj natpisa ove kategorije u gradskim cjelinama približno je u istom odnosu prema ostalim vrstama epigrafičkih spomenika. Neka naselja, treba napomenuti, zbog specifičnosti uvjetovanih karakterom i odvijanjem romanizacije i naseljavanja, odstupaju od opće slike.

Epigrafički spomenici o gradnjama navedeni po mjestu nalaza od sjeverozapadne do jugoistočne granice Liburnije:

ALBONA, 1 natpis

I. CIL III, 3047

Nimphis / Aug(ustis) sac(rum) / ex voto sus(cepto) / pro sa / lute municip(ii) / balineo / effect(o) / Ti(berius) Gavillius C(ai) f(ilius) / Cla(udia) Lambicus / aed(ilis) Iivir posuit /

Iz stilizacije natpisa uočavaju se dvije faze: gradnja kupatila i posveta balnea Nimfama, uz postavljanje natpisne ploče u svetištu, koje je tom prilikom inaugurirano u dijelu kupališnog kompleksa.

Albona je krajnja jugoistočna tačka do koje se može pratiti romanizatorsko djelovanje italske porodice Gavillia, inače dobro poznate na epigrafičkim spomenicima Akvileje, Trsta i Istre. U Alboni se vrlo rano nalaze oslobođenici ove porodice domaćeg podrijetla kao nosioci najviših municipalnih funkcija, pa je vjerojatno dedikant i graditelj balnea, Ti. Gavillius Lambicus autohtonog podrijetla.³

Po elementima onomastičke formule i historijskim podacima o formiranju Albone kao antičkog naselja, natpis se datira u prvo stoljeće.

CREXA, 1 natpis

II. CIL III, 3148 = 10131, ILS 5516

Ti(berio) Caesar(e) Aug(usti) f(ilio) / Augusto pon[t](ifice) max(imo) / [L(ucius)?] Aemilius Vols(onis) f(ilius) Ocla(tinus) / L(ucius) Fonteius Q(uinti) f(ilius) Rufus / Ilviri porticum / curiam d(ecreto) d(ecurionum) faciundum / curavere idque probav[ere] /

Nema sumnje da je prvi duovir sa ovog natpisa lokalnog podrijetla.⁴ Drugi se duovir također može dovesti u direktnu vezu s autohtonim elementom u naselju na osnovu natpisa, CIL III, 3149, u kojem se spominje Q. Fonteius Raeci filius, dakle romanizirani Liburn u prvoj generaciji. Duovir L. Fonteius je sin Q. Fonteiusa, a unuk Raeca, osobe koja još nije bila stekla civitet.^{4a} Čini se da je i gradsko vijeće (*ordo decurionum*) u novoosnovanom municipiju bilo u cjelini autohtonog sastava. Gradnja kurije i trijema, vjerojatno uz kuriju na forumu, svjedoči o nedavnom konstituiranju municipija i mijenjanju njegove urbanističke slike u skladu s rimsko-helenističkim koncepcijama planiranja naselja. U prilog tome ide i činjenica što organizaciono-politička shema nije u potpunosti razrađena; postoje samo najosnovniji magistrati, duoviri, koji u ovom slučaju vrše funkcije edila.

³ W. Schulze, »Zur Geschichte lateinischer Eigennamen«, 33 i H. Krahe, »Lexikon altillyrisches Personennamen«, 62 uvrštavaju ovaj kognomen u autohtono nasljeđe. Također i D. Rendić-Miočević, »Onomastičke studije s teritorija Liburnije«, 128, 130, *Zbornik Inst. za historijske nauke u Zadru*, I, 1955. Zbog toga što je to jedina potvrda ovog imena u Liburniji i ostalim dijelovima provincije Dalmacije, R. Katičić, »Suvremena istraživanja o jeziku starosjedilaca ilirskih provincija«, *Simpozij o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba*, Sarajevo, 1964, ga ne donosi među ostalim liburnskim imenima. Ovo se ime ne nalazi ni u priručniku Iiro Kajanto, »The Latin Cognomina«, Helsinki 1965.

⁴ W. Schulze, *op. cit.* 37; R. Katičić, *op. cit.* 25; D. Rendić, *op. cit.* 129.

^{4a} Do istog je rezultata došao i J. Wilkes, *Dalmata*, London 1968, str. 332, djelu koje se pojavilo kada je ovaj rad bio predan za štampu.

ARBA, 3 natpisa

III. CIL III, 3117

[Imp(erator) Caesar divi f(ilius) / Augustus / imp(erator)] XII tr(ibunicia) pot(estate) XII / murum et turre / dedit /

Natpis, koji je vjerojatno bio urezan na jednom od blokova gradskih bedema, Mommsen je restituirao na temelju analogije sa zadarskim natpisom, 2907 (XVI).

Ova munificencija, osim podataka o gradnji gradskog bedema i kula, sadrži i političke implikacije, budući da označava stvaranje novog municipalnog središta ili prerastanje liburnskog naselja u rimski municipij. U Arbi je tada formirano gradsko vijeće, izabrani magistrati i započela izgradnja javnih objekata. Natpis se datira u 10. god. stare ere.

IV. CIL III, 3115

Matri Deum / porticus imme / moriam suorum (?) / T(itus) Prusius T(iti) f(ilius) Ser(gia) Optatus / iussit per Babriam T(iti) f(iliam) Tertullam / sororem heredemque /⁵

Onomastičke osobine datiraju natpis u prvo ili početkom drugog stoljeća, ali podatak o gradnji posvećenoj Majci Bogova određuje ga preciznije u I st. Unatoč nekim drugim mišljenjima,⁶ kult Magnae Matris, prihvaćen u doba Republike u Rimu, prenijeli su italski doseljenici sredinom I st. stare ere na našu obalu. Kako je Arba dobila municipalitet u vrijeme Augusta, kada je štovanje tog kulta kulminiralo u Rimu, logično je pretpostavljati izvjesni prethodni stupanj romanizacije naselja, koji je, između ostaloga, uzrokovao tako rano ostvarenje municipalnog statusa. Po gentilnom imenu i dedikant je jedan od tih doseljenika, ili, što je vjerojatnije, potomak nekog doseljenika.

Portikat sa natpisa je vjerojatno bio u funkcionalnoj vezi sa svetištem božice, koje se moglo, analogno situaciji u Senju, nalaziti u blizini gradskog središta.⁷

⁵ Ovo je Mommsenova restitucija. Natpis je sačuvan u kodeksima u slijedećem obliku: MATRI DEVM / PORTICVS IMME / MORIAM SVPE / T. PRVSTVS. T. F. SEDOP... / STBETBABRIAN. T. F. TER... / SOROREM. HEREDEM...)

⁶ M. Pavan, »Ricerche sulla provincia romana di Dalmazia«, Venezia 1958, 38. O širenju i značenju Kibelina kulta vidi; F. Bömer, »Kybele in Rom. Die Geschichte ihres Kults als politisches Phänomen«, *Mitteilungen des deutschen Archäologischen Institutes, Römische Abteilung, Band 72* (1965), 131 i dalje.

⁷ Vidi natpis br. VIII.

V. CIL III, 3116

Nymphis Aug(ustis) sacrum / C(aius) Raecius Leo aquam quam nu / (l)lus antiquorum in civitate meminerit inven / tam impendio est] volu / n[t]ate C(ai) Raeci Rufi c(larissimi) v(iri) patron(i) / [sui de]dicavit / [Severo et] Pompeiano Iico(n)s(ulibus) VI Idus / Nov(embres) /

Natpis obavještava o nalazu izvora vode (*aquam inventam*) u neposrednoj blizini naselja ili u samom gradu, ali ne donosi podatke o konstruktivnim rješenjima kaptiranja i dovoda vode. Teško je pretpostavljati da jedan takav centar, vojno-pomorska baza u vrijeme Augusta, nije do 173. god. bio opskrbljen vodom u dovoljnoj mjeri,⁸ pa se ovi podaci sigurno ne odnose na gradnju vodovoda, već na podizanje nekog manjeg objekta, možda bunara ili česme. Investitor ovog zahvata je bio Gaj Recije Ruf, osoba senatorskog staleža i domaćeg podrijetla, čije nam je bavljenje na Rabu potpuno nepoznato.⁹ Nadzor nad gradnjom i ostale poslove u vezi s tim vodio je njegov oslobođenik Leon, možda orijentalnog podrijetla.

CURICUM, 1 natpis

VI. CIL III, 13295 = ILS 5322

Turus Patalius Granp(icus?) Opia(vi) f(ilius) / Venetus Ldstimeis Hosp(olis) f(ilus) / pra(ifacti) murum locaverunt lo[n]g(um) / p(edes) CXI alt(um) p(edes) XX eisde(m) probav(erunt)

Hirschfeld i Dessau su podatke s ovoga natpisa povezali s poznatom epizodom iz građanskog rata;¹⁰ poraz Cezarova vojskovođe Antonija u neposrednoj blizini Krka. Sticotti je primijetio da ove bedeme treba datirati u vrijeme postanka oppiduma Curicum.¹¹

Gradnja bedema i postanak natpisa stoje u uskoj vezi sa Cezarovom djelatnošću u ovim krajevima za prokonzulata u Cisalpin-

⁸ M. Pavan, *op. cit.* 37, smatra da se ovaj natpis odnosi na gradnju vodovoda koji navodno nije bio sagrađen do tog vremena.

⁹ Nagl, *PWRE I/A* col. 40, br. 7, 8, i Daicovici, »Gli Italici nella provincia romana Dalmazia«, *Ephemeris Dacoromana* V (1932), 121 i naročito R. Saym, »Roman Senators from Dalmatia«, *Serta Hoffilleriana*, 229 (Zagreb, 1940). Usp. također R. Kaličić, *op. cit.*, str. 24 i J. Wilkes, *op. cit.*, str. 308 i 332–333.

¹⁰ Vidi argumentaciju u Korpusu i ILS uz natpise.

¹¹ P. Sticotti, »Scavi di Nesazio«, *Atti e memorie della società istriana di archeologia e storia patria*, Vol. XLVI, 258, 263.

skoj Galiji i Iliriku.¹² U tom historijskom kontekstu naročitu važnost, s obzirom na neobičajenost pojave, imaju nazivi obaju funkcionera (*praefecti*). Niti jedna od dosada poznatih prefektura ne može objasniti ovu tako ranu pojavu na Krku. Najbliži uzor je u prefekturi civitatis, koju je u principu dobijao vojni zapovjednik nad većom ili manjom regijom, u vrijeme kada pojedine provincije nisu bile pacificirane niti je civilna uprava bila u potpunosti uvedena. Poznati su takvi primjeri iz vremena Batonova ustanka, pa i kasnije sa područja provincija Dalmacije i Panonije.¹³ Za razliku od tih, epigrafički zagwarantiranih prefektura koje su obnašali rimski građani i vojnici, funkcioneri sa ovog natpisa nisu imali civitet, a možda nisu bili ni vojnici.¹⁴ Kako su, dakle, domaći ljudi bez građanskog prava mogli dobiti tu titulu i što je ona značila? U pitanju je građenje fortifikacija za jedno ilirsko naselje, koje je vjerojatno postojalo i ranije, a čije je značenje poraslo u vezi s vojno-političkom situacijom sredinom prvog stoljeća stare ere.¹⁵ Liburnsko naselje na tom mjestu nije već tada imalo municipalni rang, ali je bez sumnje posjedovalo neku autonomiju i uživalo povjerenje rimske vojne uprave. Ova prefektura je u izvjesnom vidu odraz te situacije, a najvjerojatnije je stvorena ad hoc s ciljem da se aktiviraju materijalne snage teritorijalne zajednice u izgradnji bedema i tako dobije baza koja je već u građanskom ratu (*portus Curici*) imala važnu ulogu.¹⁶ Kompetencije tih funkcionera u okviru zajednice, kao i problem teritorija peregrinske zajednice, posebna su pitanja koja izlaze iz okvira ovog rada.

¹² Dva približno istovremena natpisa koji su djelomično stilizacijom bliski ovome donosi A. Beltràn, »Las lapidas latinas religiosas y conmemorativas de Cartagena«, *Archivo Español de Arqueología*, num. 80.: CN. CORNELIVS / L. F. GAL. CINNA / II. VIR / MVRVM. LONG. CII / EX D. D. F. C. I. Q. P.).

¹³ CIL III, 8736, 8308; CIL IX, 2564; CIL V, 3346.

¹⁴ Da se radi o domaćim ljudima potvrđuju elementi onomastičkih formula; vidi D. Rendić-Miočević, *op. cit.* (naročito šire objašnjenje uz ime prvog prefekta, str. 139–140) i R. Katičić, *op. cit.*

¹⁵ Sjeverozapadni dio Liburnije sa otocima bio je od posebne važnosti kao baza za daljnje i definitivno pokoravanje ilirskih plemena u unutrašnjosti, a zbog blizine Japoda za neposredno osiguravanje sjeveroistočne granice Italije. Prema prokušanoj praksi, osiguravanje izvjesnog teritorija postizalo se je kolonizacijom, odnosno naseljavanjem italskih doseljenika ili veterana. Vrlo rana penetracija italskog elementa zagwarantirana je u nekim obalnim središtima, ali se čini da Krk nije bio privlačan tom sloju Italika, barem ne još sredinom I st. s. e., pa se vojna uprava morala oslanjati na lokalno stanovništvo.

¹⁶ *Bellum civile* III, 8. Za odvijanje neposrednih vojnih operacija u blizini otoka usp. G. Veith, »Zu den Kämpfen der Caesarianer im Illyrien«, *Strena Buliciana*, 267 i dalje.

SENIA, 4 natpisa

VII. *Archeologia Iugoslavica* II (1956), str. 59¹⁷

Lib(ero) Pat(ri) / L(ucius) Gavius Optatus sac(erdos) / Liburnor(um) immemor(iam) Gaviae L(ucii) f(iliae) Maximae matris templum / a parte dextra aedic(ulae) libero / aditu maiori altano cum valvis / et accubitu et sedibus vetustate / corruptum a solo restituit /

Po onomastičkim i epigrafičkim karakteristikama natpis se datira u drugo stoljeće. Donosi podatke o kompleksu kulturnih građevina, među kojima se, desno od edikule nekog drugog božanstva, nalazio i Liberov hram. Dedicant je vlastitim sredstvima obnovio prilaz hramu, veliki oltar,¹⁸ ležajeve i sjedišta u hramu, na temelju čega se pretpostavlja relativno duga egzistencija Liberova svetišta i kulta na tom mjestu. Pojava ovog kulta u Senii mora se povezati s jačom penetracijom italskih doseljenika od sredine prvog st. stare ere. Elementi onomastičke formule u cjelini su italski.¹⁹ Na natpisu se nalazi interesantno ispreplitanje naziva kolegija (*sacerdos Liburnorum*) s italskim podrijetlom nosioca te funkcije. Za službeni kult, koji je u ovom slučaju vezan više za etnos nego regiju,²⁰ logičnije bi bilo očekivati kao vršioca te časti romaniziranog Liburna. To je razlog zbog kojega se može sumnjati u italsko podrijetlo dedikanta, jer se možda radi o rimskom građaninu liburnskog podrijetla čije su se imenske karakteristike izgubile tokom vremena.

Prilikom arheoloških istraživanja u neposrednoj blizini katedrale otkriven je dio kulturnih građevina sa natpisa.²¹ Ostaci Liberova hrama nisu pronađeni, po svoj prilici zbog nemogućnosti da se istraživanja prošire. Otkriveno je i istraženo svetište *Magnae Matris* s ostacima božićina kipa, dosta ulomaka mramora i dva natpisa. Na jednome, koji je votivnog karaktera, nalazi se ime italskih osobina (*Verridia Psyche*) a drugi označava jednu munificenciju. Sačuvan je samo završni dio sa posljednja tri slova: VIII. *S(ua) P(ecunia) F(ecit ili fecerunt)*, dok je ime dedikanta uništeno, možda namjerno (*damnatio memoriae?*). Natpis označava neku pregradnju ili dogradnju hrama Majke Bogova a datira se u prvo stoljeće.

¹⁷ B. Gabričević, »Une inscription inedite provenant de Senia«, *Arch. Iugoslavica* II.

¹⁸ *Altano-altario*, up. B. Gabričević, *op. cit.* 54.

¹⁹ Na jednom vojničkom natpisu iz Burnuma nalazi se identičan nomen i kognomen; CIL III, 14321¹⁸ = 15000 : Q. GAVIVS / Q. F. ARN. / OPTATVS DOM. BRIXEL / MIL. LEG. XI /.

²⁰ B. Gabričević, *op. cit.* 55.

²¹ I. Degmedžić, »Arheološka istraživanja u Senju«, *Vjesnik za arh. i hist. dalmatinsku*, LIII, 261 i dalje.

IX. CIL III, 13283

I(nvicto) M(ithrae) / spaeleum cum / omne impen / sa Hermes C(ai) / Antoni Rufi / praef(ecti) veh(iculorum) et / cond(uctoris) p(ublici) p(ortorii) / ser(vus) vilic(us) Fortu / nat(ianus) fecit /

Natpis je nađen 1891. na Vratniku, vjerojatno uz spelejš koji nije otkriven, a u blizini antičke postaje (*mansio* ili *mutatio*) na cesti koja vodi od Senja ka unutrašnjosti.²² Kako je praksa davanja carine u zakup prestala između 168. i 182. god., te su godine terminus ante quem postanka ovog natpisa.²³ Hermes, *servus vilicus*, stvarni upravnik carinske postaje na tom mjestu je orijentalnog podrijetla, što donekle objašnjava gradnju Mitrinog svetišta; donekle — jer je ovaj kult, poznat u Rimu od Pompejeva rata protiv gusara, a službeno priznat početkom II st., mogao stići u naše krajeve i preko Italije.

X. CIL III, 10054

Balneum vet[ustate con] / lapsum pe[cunia publica?] / restitu[it a fundamentis?] / L(ucius) Do[mitius . . .] / Gal[licanus] / Papinianus] /

Po epigrafičkim karakteristikama Hirschfeld je datirao ovaj natpis u III stoljeće, a Jagenteufel preciznije u 239—241 god., kada, naime, pada namjesništvo Galikana Papinijana.²⁴

Ostaci antičkog kupališta otkriveni su i djelomično istraženi 1964. na prostoru Štele prilikom niveliranja terena za gradnju kina.²⁵

ARGYRUNTUM, 1 natpis

XI. JÖAI, 12 (1909) Bb. 50.

[Ti(berius) Caesar / divi Aug(usti) f(ilius) Au]g[ustus] / imp(era- tor) pon[t(ificem) m]ax[imus] / trib(unicia) pot(estate)] XX[XVI] m[urum] / et] tu[rres dedit] / L(ucio) Volusi]o S[aturnino] / leg(ato) pro pr(aetore)] /

²² K. Patsch, »Die Lika in römischer Zeit«, *Schriften der Balkankommission*, Roemische Abt. I, Wien, 1900. J. Klemenc, »Senj u rimsko doba«, monografija *Senj*, 5, Zagreb 1940.

²³ F. Vittinghoff, *PWRE*, Band. XXII, 1; s. v. portorium.

²⁴ A. Jagenteufel, »Die Statthalter der römischen Provinz Dalmatia von Augustus bis Diokletian«, *Schriften der Balkankommission*, Antiquarische Abteilung, XII, 94, 95, Wien, 1958.

²⁵ A. Glavičić, »Arheološki nalazi iz Senja i okolice«, *Senjski zbornik* II (1960).

Sistematskim istraživanjem antičkog naselja u Starigradu — Paklenici nađena su i dva ulomka ovog natpisa, na zemljištu Ante Katalinića, gdje je već ranije otkriven poznati Tiberijev natpis (CIL III, 14322). Restituciju je izvršio Abramić oslanjajući se na podatke ranije otkrivenog i bolje sačuvanog natpisa.²⁶ Kako su tokom istraživanja djelomično otkriveni gradski bedemi (jugoistočni zid) to je ova restitucija opravdana i prihvaćena. Na temelju podataka s ovog natpisa smatra se da je Argyruntum dobio rang municipija za Tiberija, tačnije 34—35. godine.

AENONA, 3 natpisa

XII. VAHD LII²⁷

C(aius) Iulius Ceuni f(ilius) / Ser(gia) Curticus Aetor / pontem de sua pecun(ia) / fecit / lon(gum) p(e)d(es) CXXCVII / lat(um) p(edes) X /

Prvobitni položaj kamenog bloka na kojemu je urezan natpis bio je na mostu (današnji Gornji most), čija antička konstrukcija nije sačuvana. Munificenciju je podigao bogati Liburn koji je tek nedavno dobio građansko pravo. Imajući u vidu specifičnu situaciju brzog odvijanja romanizacije u liburnskom Ninu, prema podacima iz natpisa (civitet u prvoj generaciji), munificencija se datira u početak nove ere »odmah poslije pacifikacije Ilirika«.²⁸

XIII. CIL III, 14322⁴

Q(uintus) Baebius . . . / f(ilius) Zupri(cus?) / aedilis ta [bern] / am pergu[lam] / maenianu[m . . .] / r(ei) p(ublicae) d(edit) /

Onomastičke karakteristike, naročito *cognomen* i *nomen gentile*, govore o autohtonom podrijetlu nosioca ove *liberalitas*.²⁹ Zbog toga se natpis datira u početak prvog stoljeća. Gradski edil je vlastitim sredstvima sagradio tabernu (magazin ili dućan) i trijem ili neku prigradu uz dio bedema.³⁰ Munificencija ovakvog oblika rijetka je ne samo na području provincije već i rimskog imperija, a nastala je u vrijeme intenzivne građevinske djelatnosti u Aenoni,

²⁶ M. Abramić-A. Colnago, »Untersuchungen in Norddalmatien«, Jahreshefte ÖAI, 12 (1909), Bb. col. 50, 51.

²⁷ M. Suić, »Novi antični epigrafički spomenik iz Nina«, *Vjesnik za arh. i hist. dalmatinsku* LII, 53—58.

²⁸ M. Suić, *op. cit.* 58.

²⁹ D. Rendić-Miočević, *op. cit.* 129—130.

³⁰ Za pergola-triclinium vidi: F. Rokob, »Ein Grottentriklinium in Pompeji«, Taf. 51, 2, *Mitteilungen des deutschen arch. Inst., roem. Abt. B.* 71.

kada se grade bedemi, monumentalne građevine na forumu i naselje dobija antičku fizionomiju. To je jedan od rijetkih dokumenata o načinu na koji su liburnska *oppida*, uoči ili po stjecanju municipaliteta, barem u osnovi, usvajala urbanističku *facies* rimskog naselja. Značaj ove munificencije jest u tome što registrira gradnju i rješavanje urbanih detalja, a ne reprezentativnih objekata. Podizanje monumentalnih građevina iscrpljivalo je sredstva zajednice kroz duže razdoblje, pa je gradnja manjih javnih objekata i zbog tog razloga bila prepuštena pojedincima. Konstrukcija ovih građevina, čiji detalji i položaj nisu poznati, svjedoči o ekonomskoj snazi edila i dosta odmaklim radovima na izgradnji naselja po rimsko-helenističkim koncepcijama.

XIV. CIL III, 2969

Iano Aug(usto) / sacrum / Cinius Genialis / pro salute o / rdinis sui et civi / um suorum si / mulacrum³¹e[i] / reformavit ad / que restituid /

Imenska formula nije kompletna, nema praenomena ni tribusa, pa se natpis datira u konac drugog ili u treće stoljeće. Nomen je potpuno nepoznat na teritoriju provincije i gotovo je sigurno da je u pitanju greška lapicide, odnosno izostavljanje slova C u nomenu *Cincius*, koje se sreće u Aenoni.³¹ Dedikant je obnovio i preinačio Janovo svetište i kip, naglašavajući da to radi za zdravlje gradskog vijeća, kojeg je vjerojatno i on član, i ostalih građana Aenone. Distingviranje tih dviju kategorija građana vrlo je često na natpisima i u biti je refleks društveno-ekonomskih odnosa u rimskom robovlasničkom društvu. Možda će nešto više o dosada nepoznatom položaju Janova svetišta otkriti planirana arheološka istraživanja Nina.

IADER, 4 natpisa

XV. CIL III, 13264

Imp(erator) Caesar divi f(ilius) / Augustus parens / coloniae murum turris / dedit /

Kako ovaj natpis ima znatnih dodirnih tačaka sa slijedećim, na kojem se također spominje Augustova munificencija, u analizi je potrebno konfrontirati podatke obaju natpisa.

³¹ CIL III, 2970.

XVI. CIL III, 2907 = ILS 5336

Imp(erator) Caesar divi f(ilius) Aug(ustus) / parens coloniae murum / et turris dedit / T(itus) Iulius Optatus turris vetustate / consumptas impensa sua restituit /

Podaci s oba natpisa upotrebljavali su se za rješavanja problema osnutka kolonije Iadera. Većina je istraživača mislila da se Oplatova munificencija odnosi na obnavljanje gradskog zida koji je dao sagraditi August, a pri tome se je uvijek polazilo od stava da je August u cijelosti utemeljio i sagradio bedeme Iadera.³² Posljednja se interpretacija bazira na postojanju antičkog naselja sa bedemima i municipalnim rangom prije osnutka kolonije i Augustove intervencije u podizanju fortifikacija.³³ Za Augusta je, prema tome, sagrađen samo onaj trakt bedema koji je djelomično otkriven poslije rata na potezu Dječji dispanzer—Trg Oslobodenja. Možda je težište Augustove munificencije bilo u građenju monumentalnih gradskih vrata sa slavolukom, koja je istražio Bersa početkom ovog stoljeća. Južni dio gradskog zida, na toj izloženoj strani prema kopnu ostao je kakav je bio dok je Iader bio municipij. Na osnovu informacija Oplatova natpisa može se pretpostaviti da se njegova munificencija odnosi na obnavljanje jedne od kula koje su flankirale antička vrata (treća i najjužnija na tom dijelu bedema), čiji je položaj utvrđen na oko četrdesetak metara od srednjovjekovnih Kopnenih vrata.³⁴ Taj je zahvat izvršen tokom prvog st. n. ere, a Oplat je tom prilikom prepisao nedaleki Augustov natpis (uzidan u zidu) i dodao oznaku svoje munificencije. Po gentilnom imenu Oplat je libertinskog, ali ne autohtonog podrijetla.³⁵

XVII. CIL III, 2909 = 9983

*Imp(erator) Nerva Traian[us . . .] / pontif(ex) max(imus) tr[(ibu-
nicia) . . .] / aquae ductum colon[is s(ua) p(pecunia) perfecit] / in
quod ante impen[derant iussu] / sacratissimi princ[ipis] . . .] /*

Fragmentarnost natpisa ne dopušta detaljniju analizu s obzirom na veličinu troškova, pa i usporedbe u tom smislu, jer podaci o utrošenoj svoti koji su se nalazili na natpisu nisu sačuvani. Antički Zadar je imao dva vodovoda; duži kojim se dovodila voda sa

³² V. Brunelli, *Storia della città di Zara* Venecija (1913), I, 122 i dalje.

³³ M. Suić, »Municipalitet antičkog Zadra«, *Zbornik Zadar*, Zagreb—Zadar 1964, gdje je navedena starija literatura.

³⁴ M. Suić, »Novija arheološko-topografska istraživanja Jadera«, *Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru II* (1958), 25 i dalje.

³⁵ Epigrafički izvori ne daju osnovu za pretpostavku o značajnijoj ulozi autohtonog elementa u društveno-ekonomskom i političkom životu grada. Usp. D. Rendić, *op. cit.* 130, 135, i G. Alföldy, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest 1965, 78 i dalje.

Vranskog jezera i kraći čija trasa završava u polju sjeveroistočno od grada. Većina autora koji su se bavili ovim problemom smatra da se ovi podaci odnose na vranski vodovod.³⁶ Kraći vodovod je raniji i treba ga datirati u doba postanka municipija, a možda i kolonije. Tokom vremena, s rastom grada, a možda i zbog nedovoljne količine ili loše kvalitete vode, ukazala se potreba za gradnjom novog i boljeg vodovoda. Zbog toga je *res publica Iaderensis*, koristeći se Trajanovim boravkom u gradu u vezi sa pripremama za definitivno osvajanje Dacije, zatražila pomoć cara ili namjesnika.³⁷ Gradnja je vjerojatno započeta sredstvima gradske zajednice, i to prije Trajanova boravka, a završena uz materijalnu pomoć cara nakon njegova kratkotrajnog boravka u Iaderu.

XVIII. CIL III, 2922 = 9987

Melia Anniana in memor(iam) Q(uinti) L(aepici) Q(uinti) f(ili) Ser(gia) Bassi mariti sui / emporium sterni et arcum fieri et statuas superponi test(amento) iuss(it) ex sestertium DC (milibus) d(educta) vicesima p(opuli) R(omani) /

Od čitavog Anijaninog spomenika danas postoje slijedeći dijelovi: korniž ukrašen dentikulima i ovulima, trodjelno profiliran arhitrav i friz s natpisom i sa strane dva polukapitela korintskog stila sa lezenama.³⁸ Po Cyriacu, kipovi koji su bili postavljeni iznad luka pripadali su Neptunovu krugu božanstava, što se da objasniti neposrednom blizinom luke i tržnice. Dio gradske tržnice, sa rubnom stepenicom, koju je Melija Anijana dala popločati, istražen je tokom arheoloških iskapanja poslije rata između Poljane VI. Gortana, Sarajevske i Ulice Đ. Jakšića.³⁹ Trošak za gradnju luka, postavljanje statua i popločavanje gradske tržnice (*emporium*) u iznosu od 600.000 sestercija, i to nakon što je nasljednik platilo 5 posto poreza na nasljedstvo, svojevrsan je i važan podatak o ekonomskoj snazi određenog sloja stanovnika Iadera. Gentilicij *Laepticus* čest je u sjevernoj Italiji,⁴⁰ u Istri ga nose i pripadnici autoh-

³⁶ L. Jelić, »Povijesno-topografske crtece o Biogradskom primorju«, *Vjesnik hrv. arh. društva* III, 33; G. Alačević, »L'antichissimo acquedotto di Zara«, *Bull dalm.* I, 17; Brunelli, op. cit. 138; M. Suić, *Zbornik Inst.* II, 20.

³⁷ Uz stariju literaturu o problemu Trajanova iskrcavanja na istočnu obalu Jadrana i pravca kretanja u Daciju i povratka (Bullé, Bedford, Frothingam, Dyggve), upozoravam na novije rasprave: Macrea, »L'organisation de la province de Dacia«, *Dacia*, NS XI (1967), 121 i dalje; S. Stucchi, »Intorno al viaggio di Traiano nel 105. d. C.«, *Mitteilungen des deutsch. arch. Inst. Roem. Abt. B.* 72 (1965), 145.

³⁸ Usporedi podatke uz natpis u CIL.

³⁹ Za originalni položaj vrata usp. M. Suić, *Zbornik II 1. cit.*, Brunelli, op. cit. 128.

⁴⁰ G. Alföldy, *l. cit.*

tonog stanovništva, a na području Dalmacije javlja se samo jedanput (Salona) pa se pretpostavlja da je i ta italska porodica došla u Iader iz ili preko Akvileje. Historijsko-arheološki kontekst formiranja antičkog Zadra, kao i podatak o plaćanju *vicesime hereditatum* datiraju munificenciju u prvu polovinu I st. n. ere, vrijeme kada se ta taksa uvela (6. god. n. e.) i najstriktnije provodila.⁴¹ Konstrukcija pločnika emporija, vrlo slična pločniku otkrivenog gradskog foruma iz Augustova perioda,⁴² ide u prilog ove datacije.

NEDINUM, 2 natpisa

XIX. CIL III, 2871

U nizu srednjovjekovnih kodeksa postoje loši prijepisi danas izgubljenog natpisa, koji je Cyriac prvi restituirao. U Korpusu se, osim Cyriacove restitucije i prijepisa natpisa,⁴³ nalazi i Mommse-nova restitucija, koja se razlikuje od Cyriacove. Međutim, forma natpisa koja je donesena u rukopisima dopušta i slijedeću restituciju:

T(itus) Turranius L(ucii) f(ilius) Claud(ia) Rufus / ob honorem aedilitatis / porticum long(um) p(edes) C lat(um) / p(edes) XX [et templum (ili sacellum)] / Latrae cum L(ucio) Turranio / [Proculo? et T(ito) Turranio / Frontone fil(iis) fecit /

Razlog zbog kojeg se predlaže ova restitucija, osim prijepisa u rukopisima, jesu česte potvrde lokalnog kulta Latre u Nadinu.⁴⁴ Analiza onomastičke formule kao cjeline i pojedinih njenih elemenata ukazuje na italsko podrijetlo, ali epigrafički podaci koje o Turanijima postoje u Scardoni i Saloni dokazuju autohtono podrijetlo.⁴⁵ Za naše razmatranje je najvažnije da postoji direktna analogija za dokaz da su nosioci ovog imena učestvovali u Latrinom kultu (Scardona, CIL III, 2816 C. *Turranius C. f. Severus evoc. Aug. [L]atrae aram p.*). Nema dakle, razloga sumnjati u podatke i prijepis natpisa u rukopisima, jer je on u generalnoj liniji tačan i donosi Latrin nomen. Turaniji s ovog natpisa pripadnici su bogatog sloja

⁴¹ R. Cagnat, *Daremborg-Saglio* V, 826, s. v. *vicesima hereditatum*.

⁴² M. Suić, *Zbornik II, op. cit.* gdje je donesen crtež pločnika.

⁴³ Prijepis natpisa iz kodeksa: T. TVRRANIVS. L. F. GLAVD. RVFVS / OB. HONOREM. AEDILITATIS. / .PORTIGVM. LONGI. C. LAT. / .P. XX... M. / .LATRAEGVM. L. TVRRANIO / ...RRANIO / FRONTONE. FIL. FECIT /. Mommsenova restitucija: T. TVRRANIVS. L. F. CLAVD. RVFVS / .OB. HONOREM. AEDILITATIS. / .PORTICVM. LONG. pC. LAT. / .P. XX... iteM / .cLATRA. cVM. L. TVRRANIO / proculo et t. uRRANIO / FRON-TONE. FIL. FECIT /.

⁴⁴ Latra CIL III 2857—59; S 15024—43.

⁴⁵ M. Pavan, *op. cit.* 263 (Salona); 276—7, 279 (Scardona); G. Alföldy, *op. cit.* 82—3, posebno napomena 127.

domaćeg stanovništva, članovi rodovske aristokracije kojoj je formiranje municipalnih organa omogućilo, ranije, u klasnom smislu, započet razvoj. Spomen sinova kao sudionika gradnje, možda dozvoljava tvrdnju da je edilitet T. Turanije postigao u odmaklim godinama kada su njegovi sinovi bili sposobni da mu pomognu. Ova je munificencija bila ujedno afirmacija čitave porodice patrijarhalnog tipa,⁴⁶ a ne samo glavnog člana. Isto tako nema sumnje da je ekonomska snaga ove porodice bila velika, budući da je izdatak za tu kompleksnu gradnju (trijem oko 33—6 m) nadilazio cjelokupnu imovinu običnog člana gradske ili teritorijalne zajednice.

O karakteristikama Latrinog kulta u Liburniji nema detaljnijih obavijesti, pa se i u ovom slučaju može samo pretpostavljati mjesto svetišta i portika (gradski forum?).

XX. CIL III, 2869

Sex(tus) Octavius / Cla(udia) Constans Iivir pontif(ex) t(estamento) f(ieri) i(ussit) / e[p]uloque dedicari /

Najbliža analogija za formulu »*epulo dedicari*«, koja bitno određuje natpis kao podatak o munificenciji sakralnog objekta, nalazi se u Aseriji na Trajanovu slavoluku.⁴⁷ *Epulum* je pojam koji označava sveti čin blagovanja mesa žrtvenih životinja. Tipičan je za rimsku i za veći dio religija italskih i mediteranskih naroda. Taj se običaj kao integralni dio stare religije zadržao kroz carstvo, ali je u suštini doživio veće promjene. Od Augusta *epula*, priređivana uz inauguriranje sakralnih građevina i u posebne stalne godišnje dane, služe da se pojedinci afirmiraju donacijama hrane siromašnim sugrađanima. U ovom smislu treba tumačiti ovu formulu na našim natpisima. Ona je značila ne samo službenu posvetu kojom se otvarala nova kulturna građevina tradicionalnim religijskim aktom već je bila i prilika za dedikanta da afirmira sebe i porodicu munificencijom ali i javnom gozdom za gradsko vijeće i puk. Dedicant je epihorskog porijekla.⁴⁸ Natpis je bio postavljen na sakralnom objektu izgrađenom ili završenom nakon smrti nosioca munificencije. Građevina se, vjerojatno nalazila na forumu, a njena detaljna funkcija u okviru kulta nije poznata.

⁴⁶ O liburnskoj porodici vidi: D. Rendić-Miočević, *Živa antika* 10 (1960); G. Alföldy, »Cognatio Nantanla«, *Acta antiqua Acad. Scient. Hungaricae* XI, 1—2 i posebno F. Papazoglu, »Politička organizacija Ilira u vrijeme njihove samostalnosti«, *Simpozij o Ilirima u antičko doba; Posebna izdanja Centra za balkanološka ispitivanja Akad. nauka Bosne i Herc.* V, 2, 13.

⁴⁷ Natpis br. XXV. Usp. Fustel de Coulange, *Daremborg Saglio, Dictionnaire*... II, 736; s. v. *Epula*.

⁴⁸ G. Alföldy, *Bevölkerung*..., 82.

ASSERIA, 5 natpisa

XXI. CIL III, 15024

T(itus) Iulius / T(iti) f(ilius) Cla(udia) / C[el]er / vet(eranus) [l]eg(ionis) II Aug(ustae) / [cur]iam ex sestertium [...] XX (mili-bus) test(amento) / f[ieri] iussit /

Restituciju s dopunom »curiam« izvršio je Liebl,⁴⁹ vodeći računa o dimenzijama lacune na natpisu. Hirschfeld u Korpusu predlaže popunjavanje lacune sa »statuam ili aram«. Po dimenzijama lacune čini se da je Lieblova restitucija ispravna. Na natpisu nije u cijelosti sačuvan podatak o visini sume utrošene na gradnju, kojim bi se mogla definitivno dokazati ispravnost Lieblove restitucije.

Tit Julije Celer, veteran druge Augustove legije,⁵⁰ domaćeg je podrijetla, a bio je unovačen u prvim decenijama I st. n. e. Legija se do 42. g. nalazila na Rajnskom limesu, a nakon toga vremena stacionirana je u Britaniji. Vjerojatno je otpuštanje Celera iz legije uslijedilo za vrijeme njenog djelovanja na Rajni. Natpis se datira u sredinu I st. n. e.

XXI. JÖAI XI (1908) Bb. 70.

L(ucius) Caninius T(iti) f(ilius) Cla(udia) Fronto Ilvir flamen divi Claudii Ilvir q(u)inq(uenalis) /

Natpis se nalazi na bogato profiliranom arhitravu koji se sastoji od tri ulomka ukupne dužine 2,79 m. Označuje završetak gradnje poblize nepoznatog objekta. Dosada se ova munificencija smatrala javnom, službenom akcijom gradskog vijeća, a prisutnost imena L. Kaninija objašnjavala se njegovom funkcijom (*flamen divi Claudii*).⁵¹ S druge strane, ako se ima u vidu način financiranja gradnjâ javnih objekata u Aseriji, među kojima nema niti jedne službene gradnje vijeća, onda je, per analogiam, sigurno da je i ova gradnja bila privatna munificencija. *Cursus honorum* T. Kaninija svjedoči o njegovu položaju u vrhovima lokalne samouprave naselja,⁵² što posredno dokazuje i jaki ekonomski status koji mu je dozvoljavao investicije ovakvog obima i vrste. Munificencija se

⁴⁹ H. Liebl und W. Wilberg, »Ausgrabungen in Asseria«, *Jahr. ÖAI, XI* Bb.

⁵⁰ O kretanju legije vidi; Ritterling, *PWRE XII*, 2, s. v. Legio 1690—1704 i A. Betz. *Untersuchungen zur Militärgeschichte der römischen Provinz Dalmatien*, 36—39.

⁵¹ Liebl-Wilberg, *op. cit.*, col. 70.

⁵² Za autohtono podrijetlo dedikanta vidi; G. Alföldy, *Bevölkerung* 84.

datira u drugu pol. I st. n. e. (terminus post quem je 54. god., smrt cara Klaudija), a možda je bila u vezi sa održavanjem Klaudijeva kulta.

XXIII. CIL III, 15027

...dec(urio) augur porticum / t(estamento) f(ieri) i(ussit) ex sestertium LXXX (milibus) /

Natpis je urezan na dva ulomka bogato dekoriranog arhitrava, od kojega postoji još jedan anepigrafski fragment. Svi su komadi otkriveni u neposrednoj blizini foruma Aserije ili u sekundarnoj upotrebi kao građevni materijal za crkvu Sv. Duha, koja se nalazi na dijelu foruma i trijema.⁵⁹ Ime osobe koja je oporukom dala naručiti dio portikata antičke Aserije nije, nažalost, poznato, ali je zagarantirana njena pripadnost sastavu gradskog vijeća. Veličina utrošene sume i različiti ornamentalni ukrasi arhitrava portikata iz Aserije (vidi slijedeći natpis), idu u prilog mišljenju da se ovaj natpis odnosi na munificenciju samo jednog dijela, a ne čitavog forumskog trijema. Po epigrafičkim i dekorativnim karakteristikama natpis se datira u I st.

XXIV. CIL III, 15026

...vet(eranus) leg(ionis) X] Frete[nsis p]rimus omnium Asser [iatium... porticum ex sestertium...]CC (milibus) testamen[to] fieri iussit /

I ovaj se natpis nalazi na jednom arhitravu od kojega je sačuvano šest ulomaka, ali bez kontinuiteta. Ukupna svota utrošena za gradnju trijema je bila nekoliko puta veća od dvjesto hiljada sestercija, ako se ima u vidu monumentalnost blokova na kojima je urezan natpis. Arhitrav je bez sumnje dio trijema, ali ne onog koji se spominje u natpisu br. XXIII, jer se dekorativni elementi bitno razlikuju. U pitanju je neki drugi portikat ili, što je vjerojatnije, drugo krilo istog, forumskog trijema. Blokovi obaju arhitrava otkriveni su u međusobnoj blizini na forumu. Analogno većini drugih natpisa iz Aserije, i ovdje je nosilac munificencije veteran lokalnog podrijetla, koji je stupio u vojsku kao i Celer, početkom I st. Već za Augusta legio X Fretensis se nalazi na Istoku, 18. god. ima garnizon u sirijskom Cyrrhusu, a poslije židovskih ustanaka dislocirana je u Jeruzalem. Po otpuštanju iz legije, veteran se je vratio u zavičaj i povećao otpremninom (missio numaria) zemljišni posjed svoje porodice koji je bio temelj njegova bogatstva. Za autohtono podrijetlo nosioca ove munificencije govori i podatak, ukoliko se prihvati

⁵⁹ Liebel-Wilberg, op. cit. col. 61.

Lieblova restitucija, o teritorijalnoj zajednici koja nije obuhvaćala samo naselje u Podgrađu nego i širi teritorij ujedinjen zajedničkim interesima još iz predrimskih vremena. Natpis se datira u sredinu I st.

XXV. CIL III, 15034

L(ucius) Laelius L(ucii) f(ilius) Cla(udia) Proculus / t(estamento) f(ieri) i(ussit) epuloque dedicari /

Originalno mjesto natpisa bilo je pod atikom Trajanova slavluka nad glavnim vratima naselja. Prema podacima carskog natpisa sa istog objekta, završetak gradnje ove najmonumentalnije munificencije datira se u 113. god.⁶⁴ Povod gradnji treba tražiti u vjerojatnom Trajanovu prolazu kroz Aseriju tokom priprema vojne ekspedicije za osvajanje Dacije. Od vremena mogućeg Trajanova boravka u Aseriji pa do podizanja gradskih vrata, proteklo je najmanje osam godina, i u tom razdoblju je umro dedikant.

Nosilac ove munificencije je italskog podrijetla; gentilicij *Laelius* na području provincije Dalmacije javlja se samo još u Saloni.⁶⁵ Osnova ekonomske i financijske moći ove porodice leži u trgovini uvjetovanoj pogodnim geografskim položajem Aserije, kombiniranom možda sa zemljišnim posjedom. Prema dimenzijama spomenika⁶⁶ može se pretpostavljati da je svota kojom se financirala gradnja bila vrlo velika. Po svojim svojstvima to je jedna od najvećih i najznačajnijih munificencija u Liburniji, bilo po veličini i vrsti, bilo po specifičnim historijskim okolnostima koje su je uzrokovale.

VARVARIA, 2 natpisa

XXVI. CIL III, 9881

[Dian]ae Aug(ustae) / ... ia Apli f(ilia) / [Sec]unda pro se / [et] suis voto sus / [cept]o port(icum) fec(it) /

Titulus na kojem je natpis urezan našao se na lokalitetu Lastva, Pitomi Brig u blizini Bribira. Dedikantkinja je kći osobe koja je možda tek nedavno dobila civitet a zadržala epihorsko ime kao kognomen, iako se ne smije isključiti mogućnost da Aplus uopće nije bio rimski građanin.

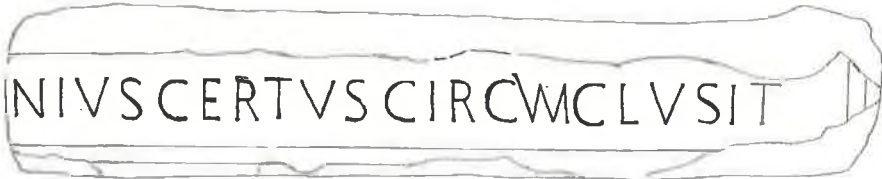
⁶⁴ Liebl-Wilberg, I. cit.

⁶⁵ Uže područje Salone: CIL III 2343, 2410, 2411, 2412, 2413; Epetion 12826; Vrbanje na Hvaru 3088.

⁶⁶ Širina luka sa nosačima je oko 14 m, širina prolaza (vrata) 2,87 m, debljina nosača 3,82 m, ne računajući istake u obliku polukolona.

Trijem koji je Aplova kći dala sagraditi nalazio se uz Dijanin hram. Položaj toga svetišta nije moguće detaljnije odrediti, ali se zbog svojstava Dijanina kulta mogao nalaziti izvan naselja, dakle u blizini mjesta nalaza.

XXVII. Dosada neobjavljen natpis. Nalazi se u antičkoj zbirci na Bribirskoj Glavici.

... *Aerofnius Certus circumclusit* ⁵⁷

U profiliranom natpisnom polju nalazi se jedna brazda natpisa urezana klasičnom kapitalom, visoka 16 cm. U zadnjoj riječi je evidentna jedina ligatura VM, dok je lijeva hasta V izbačena iz brazde za 3 cm.^{57a} Od čitavog dužeg natpisa sačuvan je samo završni dio.

Očito je da se ovi podaci odnose na gradnju nekog objekta koji je »okružio« drugu građevinu ili sl., a da je u dijelu natpisa koji nedostaje, uz ime osobe koja je financirala gradnju, bila navedena i vrsta objekta.

⁵⁷ Prema analogijama sa natpisâ iz Varvarije moguć je i gentilicij *Verontus*.

^{57a} Natpis se nalazi na kamenoj gredi duž. 166 cm, šir. 58 cm i deb. 30 cm. Širina profila natpisnog polja jest 6 cm.

Natpis se nalazi na većoj kamenoj gredi kojoj su ostale tri strane samo zaravnjene, pa se je moglo pomišljati da je bio ugrađen u gradske bedeme. Ali, struktura i vanjsko lice bedema Varvarije takvog su karaktera da ne dopuštaju funkcionalno uklapanje ovog bloka.⁵⁸ Drugi razlog koji isključuje ovu mogućnost jest činjenica da su bedemi, barem u većem dijelu, postojali za Augusta. Nije logično, također, da bi ekonomska baza pojedinca mogla podnijeti investicije takvog obima, pa prema tome, u traženju položaja ovog natpisa i munificencije treba polaziti od drugih pretpostavka. Možda neće biti nevjerojatan prijedlog, ukoliko se imaju u vidu dosada obrađene munificencije u Liburniji, po kojemu bi ova kamena greda bila organski dio jednog specifičnog i rustičnijeg portikata.

Natpis se unatoč odsutnosti tribusa datira u I st.

BURNUM, 1 natpis

XXVIII. CIL III, 149871

[T(i)berius) Claudius Drusij / f(ilius) Cafesjar Aug(ustus) G(ermanicus)] / pontif(ice)x maximus [tr(ibunicia) p(otestate) XI] / imp(erator) XX[.]co(n)s(ul) V censo[r p(ater) p(atriciae)] / P(ublio) Antei[io R]ufo legato) p[ro pr(aetore)] / [f(aciendum)] c(uravit) /

Natpis se datira u 51. ili početak 52. god. Konfrontirajući podatke s drugog natpisa na kojem se spominje *legio XI* i dio identičnih obavijesti, Abramić smatra da je te godine legija gradila dio vojnog logora,⁵⁹ i to stariji pretorij. Po njemu je faktička gradnja vojnog logora u Burnumu počela tek između 40. i 50. godina, a do tog vremena su obje legije imale samo provizorne logore.

SCARDONA, 2 natpisa

XXIX. CIL III, 2810

T(ito) Turra[nio] / T(iti) f(ilio) Ser(gia) Sed[ato] / decurioni II[viro] / Scardonis sacer[doti] / ad aram Aug(usti) Lib[urn(orum)] / huic ordo scardo[nitan(o)] / statuum decre[vit] / Iulia Sex(ti) f(ilia) Maxima / inpensa remi[ssa] / d(e) s(ua) p(ecunia) f(ecit) l(ocus) d(atus) d(ecreto) d(ecurionum) /

Iz natpisa se doznaje za odluku gradskog vijeća Skardone o podizanju kipa pokojniku T. Turaniju, dekurionu, duoviru i svećeniku oficijelnog kulta za Liburne.⁶⁰ Julija Maksima je odbila nov-

⁵⁸ Za građu bedema usp. D. Vrsalović, »Bribir, arheološka istraživanja«, *Arheološki pregled*, 7 (1965), 165.

⁵⁹ M. Abramić, »Militaria Burnensia«, *Strena Buliciana*, 221; E. Reisch, »Das Standlager von Burnum«, *Jahr. ÖAI*, 16 (1913) Bb. coll. 112—135.

⁶⁰ Za autohtono podrijetlo ove porodice i rano datiranje usp. bilj. 44, 45.

čano učešće gradskog vijeća i vlastitim sredstvima je financirala munificenciju. Taj akt nije značio odbijanje časti koju je vijeće iskazalo svome zaslužnom članu, jer se na natpisu naglasilo da se ne prima samo trošak (*impensa remissa*). Česti su primjeri na epigrafičkim spomenicima da vijeća ovakvim ili sličnim munificencijama odaju počast umrlim članovima. Tako npr. vijeće određuje mjesto pokopa (*locus sepulturae*), javni pogreb (*funus publicum*), posmrtnu gozbu (*cena*), a u ovom slučaju uz mjesto pokopa, donekle i karakter nadgrobnog spomenika.

XXX. CIL III, 2809

Praetorium[m vetustate] / conlapsum [Stulpini et (?)] / Burnistae [et Lacinien(?)] / ses ex pec(unia) [pub(lica) refecer(unt)] / Scapul[a Tertullus] / leg(atus) Aug(ustorum) p[rov(inciae) Dalmatiae] / restit[uit] /

Natpis je nađen u vrtu porodice Lazić u Skradinu početkom prošlog stoljeća. Nikakvi detalji nisu poznati o mjestu nalaza, pa se može samo pretpostavljati da se u blizini nalazila zgrada antičkog pretorija, u kojoj su se rješavali sudski sporovi među pripadnicima Japoda i Liburna. Vjerojatno se u ovom slučaju radi o nekom administrativnom centru preko kojega je uprava provincije direktno saobraćala sa većim dijelom plemena, naročito Japoda, koja nisu bila uključena nekim drugim načinom pod direktnu upravu.

Natpis je datiran po namjesništvu Skapule Tertula u razdoblje od 179—181 (?).⁶¹ Činjenica da se je još pri koncu drugog stoljeća sačuvala teritorijalna podjela po zajednicama govori o karakteru rimske uprave i sporom prodiranju romanizacije, a vjerojatno i ekonomsko-društvenih odnosa izvan municipalnih središta. Ova akcija nekoliko liburnskih *civitates* direktni je odraz retencija predrimskog stanja u kojem je i teritorij municipija Scardone bio sastavni dio jedne teritorijalne zajednice (Burnista).⁶²

Zaključak

Gradnje se u antičkoj Liburniji, s obzirom na način postanka, odnosno nosioca, mogu klasificirati u tri kategorije:

I) Gradnje ili obnavljanja dotrajalih javnih građevina izvedene sredstvima privatnih osoba. To su munificencije u pravom smislu. Ovoj se grupi pribrajaju i gradnje teritorijalnih zajednica.

II) Državne, odnosno carske ili namjesničke munificencije.

III) Gradnje koje financira gradsko vijeće a izvodi ih preko magistrata, najčešće edila.

⁶¹ A. Jagenteufel, *op. cit.* col. 80.

⁶² M. Suić, »Municipium Varvariae«, *Diadora* 2 (1962), 196.

Spomenika prve kategorije ima daleko više nego druge i treće (23 : 5 : 2), a treba naglasiti da su to najvredniji dokumenti, prvo-razredni historijski izvori koji pružaju uvid u društveno-ekonomsku strukturu Liburnije, karakter naseljavanja, položaj domaćeg stanovništva prema rimskoj upravi, pa i odnos prema doseljenicima. Veći dio privatnih munificencija datira se u prvo ili početak drugog stoljeća. Na prijelazu stare ere u novu, tokom prvog ili početkom drugog st. sredstvima privatnih lica a u t o h t o n o g podrijetla financirana je gradnja slijedećih javnih objekata na području Liburnije: u Alboni kupatilo (I), u Aenoni most (XII), magazin i prigrada ili trijem uz gradske bedeme (XIII), u Nedinumu svetište Latri sa portikom (XIX) i objekt vjerojatno kulturne namjene (XX), u Aseriji kurija (XXI), dio portikata na forumu (XXIV), kulturni objekt (XXII), u Varvariji trijem uz Dijanin hram (XXIV), u Scardonu munificencija Julije Maksime (XXIX).

Dva se natpisa zbog fragmentarnosti ne mogu atribuirati domaćem, a ni doseljenom stanovništvu: Aserija (XXIII) i Varvarija (XXVII).

Rana pojava munificencija autohtonog stanovništva (u k u p n o 10), još je jedna potvrda o uključenju pojedinih pripadnika plemena Liburna u municipalnu samoupravu kao punopravnih rimskih građana. Prilikom razmatranja te činjenice treba imati na umu da je dugotrajan proces ekonomske i političke infiltracije rimske države na ovom teritoriju bio već u vrijeme Augusta uglavnom završen. Tokom dvostoljetnog perioda rimski su utjecaji nesumnjivo vršili određenu ulogu u razaranju ekonomsko-političkih temelja liburnskih zajednica, i pospješivali razvitak tendencija ka definitivnom stvaranju klasnog sistema, koje su odranije postojale u tom društvu. U tom razdoblju Liburni su dolazili u kontakt i prihvaćali one tekovine rimske klasične materijalne i duhovne kulture koje su odgovarale stupnju razvoja liburnskog društva. Samosvojnost i tradicionalizam prethodno razvijene liburnske kulture ogleđa se najbolje u samo djelomičnom usvajanju nekih forma rimske civilizacije kao npr. u domeni planiranja naselja.⁶³ S druge je strane čitav niz klasičnih građevinsko-arhitektonskih dostignuća, od upotrebe maltera i slaganja kamena pa do pojedinačnih rješenja arhitektonskih sadržaja, bio usvojen i široko primjenjivan u Liburniji. Velik broj autohtonih munificencija dokazuje prihvaćanje i tog običaja investiranja ličnih sredstava u izgradnju javnih objekata, što je ustvari odraz položaja antičkog čovjeka u društvu i njegova shvaćanja društvenih interesa i potreba. Munificencije ovog perioda rezultat

⁶³ M. Suić, »Autohtoni elementi u urbanizmu antičkih gradova našeg primorja (Autohtone tradicije u lociranju urbanističke dominante)«, *Godišnjak, knj. II, Centar za balkanološka ispitivanja*, knj. 1 (1965) 173 i dalje.

su one historijsko-političke situacije koja je slijedila nakon definitivne organizacije rimske uprave u Iliriku pa provinciji Dalmaciji, a manifestirala se naročito u Liburniji formiranjem municipalnih centara, vrlo često na mjestima stariježeljeznodobnih liburnskih gradina. Ima osnova za tvrdnju da su neki novoformirani municipiji imali onu funkciju koju su ranije vršile liburnske gradine kao središta šire teritorijalne zajednice (*civitas*).⁶⁴ Analiza strukture gornjeg sloja stanovništva tih naselja, dakle onog dijela koji učestvuje u gradnji munificencija, pokazuje, u većini slučajeva, da se radi o autohtonom življu koje je već u predrimskim vremenima imalo donekle povlašten položaj. Razloge velikog angažiranja odgovarajućeg dijela liburnskog stanovništva u ovoj sferi društvenog interesa, treba tražiti i u međusobno isprepletenim interesima tog stanovništva i rimske vlasti. Pretvaranjem liburnskih gradina u municipalna naselja sa davanjem građanskih prava, rimska je država nagradila dio Liburna za njihovo držanje tokom pacifikacije Ilirika i u razdoblju građanskih ratova. Time je prepustila lokalnu vlast onim pripadnicima plemena koji su prije rimske intervencije imali stvarnu vlast u okviru jedne od *XIV civitates*. U izvjesnom smislu tim je postupkom bila sačuvana iluzija kontinuiteta liburnske vlasti, koja je bila i pojačana formiranjem posebnog službenog kulta za Liburne u Skardoni.⁶⁵ Podizanjem munificencija rodovska je aristokracija ispoljavala odobravanje i prihvaćanje mjera rimske uprave, a istodobno manifestirala ne samo svoju ekonomsku već i političku moć prema ostalim članovima zajednice. Ne smije se potcijeniti ni značenje još jednog faktora, o kojemu mi danas ne znamo mnogo, ali koji je bez sumnje, osobito u nekim mjestima, imao određeni utjecaj na karakter munificencija. To je odnos autohtonih stanovnika prema doseljenicima različitog etničkog i socijalnog podrijetla s kojima su, s obzirom na posjedovanje građanskog prava, Liburni bili izjednačeni. Kao jedna od komponenata međusobnih i kompleksnih odnosa javilo se i pitanje prestiža i, s tim u vezi borba za društveno-politički utjecaj u pojedinim sredinama.

Posebno je ilustrativan primjer Aserije, poznate liburnske gradine, pa rimskog naselja sa dosta ranim municipalnim statusom,⁶⁶ čiji su najreprezentativniji javni objekti izgrađeni sredstvima rimskih građana lokalnog podrijetla. Od relativno mnogo munificencija u Aseriji (po broju munificencija Aserija je na prvom mjestu u

⁶⁴ Vidi nap. 62.

⁶⁵ Usp. natpis br. VII i bilj. 20. Također J. Deininger, »Die Provinziallandtage des römischen Kaiserzeit von Augustus bis zum Ende des dritten Jahrhunderts n. Chr«, *Vestigia*, Band. 6, 116.

⁶⁶ Tezu o ranijem municipalitetu Aserije zastupao je Kubiček, a stjecanje municipalne konstitucije u vrijeme Klaudija G. Alföldy, *Epigrafica* (1962), 1—4, 53.

Liburniji), jedino se gradnja Trajanova slavoluka može sa sigurnošću pripisati stanovniku Aserije italskog podrijetla. Nasuprot ovoj činjenici stoji epigrafički zagaraniran velik broj potvrda italskih imena.

Već ranije uočeni specifičan položaj antičke Aenone s obzirom na rane pojave romanizacije (civitet *ad personam*) potvrđen je analizom dviju munificencija sa početka I st. n. e.⁶⁷ Romanizirani Liburni u prvoj generaciji grade javne objekte sa ciljem da se afirmiraju u novoj društveno-političkoj situaciji i da naselje što je moguće ranije dobije sve one urbane osobine karakteristične za rimski municipij. Ova se činjenica može objasniti samo punim prihvaćanjem klasnog sistema uprave koji je utjecao na daljnje i definitivno raslojavanje liburnskog društva u tim sredinama. Prema materijalnim mogućnostima tih darovatelja u Aenoni i drugdje, treba pomišljati na ranije podrijetlo njihova bogatstva, odnosno na relativno odmaklu diferencijaciju unutar postojećeg rodovskog sistema prije rimske okupacije.

Po broju munificencija Iader se ne razlikuje od drugih liburnskih naselja, iako vrstom i kvalitetom zadarske munificencije odskaku od svih ostalih, osim donekle Aserije. Obnova gradskih zidova, popločavanje tržnice (*emporium*), gradnja luka nad gradskim vratima i ukrašavanje istih vrata bili su građevinski zahvati koji su iziskivali znatna ulaganja. To autentično svjedočanstvo o ekonomskoj snazi Iadera potvrđeno je i rezultatima arheoloških istraživanja. Kao i inače u društveno-političkom životu grada, dominantnu ulogu i na ovom polju imaju doseljenici trgovačkog staleža iz Italije.⁶⁸

Analiza spomenika ove kategorije pokazuje da nije postojalo pravilo po kojem bi se obavezno navodila suma utrošena za gradnju pojedine građevine. Tokom I st. ovi se podaci striktno i redovito navode na natpisima u Aseriji. To se, možda, može objasniti karakterom vojničke službe koja je sistemom stipendija navikavala ljude na upotrebu i vrijednost novca, jer se uglavnom radi o veteranskim munificencijama. Ne treba smetnuti s uma cilj koji je stajao iza podizanja svake munificencije: istaknuti ugled uže i šire porodice. Čim je praksa navođenja sume bila inaugurirana u jednom naselju, samim tokom stvari ona je postala običaj i pravilo. To je osobito važno ako se ima u vidu relativno brza izgradnja Aserije, u roku od pedesetak godina. Izgleda da je izostavljanje svote na natpisima

⁶⁷ Aenona je municipij u doba Augusta, usp. CIL III str. 381 i M. Suić, »Nin u antici«, monografija *Nin, problemi arheoloških istraživanja*, Zadar, 1968.

⁶⁸ Na epigrafičkim spomenicima Jadera nalaze se u vrlo malom postotku lokalna imena, dok su imena italskih i ostalih doseljenika vrlo česta, usp. M. Pavan, *op. cit.* 118—133, G. Alföldy, *Bevölkerung*, 79.

sa munificencijama kulturnih građevina bilo pravilo, budući da ne postoje podaci o tome ni za prvo a ni za ostala stoljeća antike. Sakralni karakter Trajanova slavoluka objašnjava donekle razlog zbog kojeg se na Lelijevu natpisu ne nalazi svota, jer je to jedini natpis iz Aserije koji ne donosi taj podatak. Sasvim je oprečan slučaj na natpisima iz Aenone. Na oba natpisa nije naveden podatak o količini sredstava utrošenih za munificencije, ali je izričito naglašeno da je gradnja izvršena privatnim sredstvima ili da je dar. Može li se to objasniti još bitnim neusvajanjem robnonovčanih kriterija, odnosno ranim podrijetlom natpisa ili jednostavno nepoznavanjem karakteristika natpisa ove vrste? Najtipičniji i najkompletniji podaci nalaze se na natpisu Melije Anijane. Precizno navođenje svote sa poznavanjem pravno-fiskalnih osobina *vicesime hereditatum*, treba dovesti u vezu sa socijalnim podrijetlom njene porodice.

Nakon prvog stoljeća ni na natpisima sa munificencijama profanih gradnja nema traga sumi. Izuzetak čini podatak o Trajanovu učešću u troškovima gradnje drugog akvedukta Iadera. Je li to posljedica manjeg broja nalaza iz slijedećih perioda ili se uzroci ove pojave moraju tražiti u nestabilnoj monetarnoj situaciji, kada podatak o količini novca izražen u monetarnim standardima, čija se vrijednost stalno mijenjala, nije više mogao biti adekvatno mjerilo prestiža?

Metodološki pristup natpisima prve kategorije iz II i III st. mora se donekle izmijeniti zbog specifičnosti vremena u kojem su te munificencije nastale. Analiza onomastičke formule graditelja, jedan od glavnih kriterija kojim se između ostaloga potvrđivalo i aktivno učešće epihorskog stanovništva na tom polju društvene djelatnosti antičkog čovjeka, potpuno gubi svrhu i vrijednost. U najvećem broju slučajeva etnička se pripadnost u kasnijim periodima ne može utvrditi zbog gubljenja autohtonih karakteristika onomastičke formule i niveliranja onomastika.

Za slijedeća stoljeća karakteristično je naglo opadanje broja munificencija na području Liburnije. Budući da se radi o činjenici koja se uočava već na početku II st., uzroci ovoj pojavi ne bi se smjeli tražiti u ekonomskoj krizi, barem za tako rani period. Ona tada nije zahvatila ovu oblast, kao u kasnijim periodima počevši od sredine II st. Uostalom, po svojim onomastičkim i epigrafičkim osobinama dio natpisa iz I st. može pripadati i poč. II st. Nesumnjivo opadanje broja munificencija posljedica je završenog procesa romanizacije kroz I st., tokom kojega su sva poznatija naselja u Liburniji postigla izvjesni municipalni rang. Kako se radi o liburnskim zajednicama koje su već ranije imale peregrinsko pravo, neke od njih desecima godina, sa mješovitim etničkim sastavom rimskih građana, težnja za stjecanjem kompletne samouprave našla je odraz i u izgrađivanju naselja uoči ili nakon dobijanja municipaliteta.

Period stjecanja municipalnih prava uvjetovao je maksimalnu izgradnju i prerastanje liburnskih naselja u aglomeracije formirane, uz izvjesne koncesije tradiciji, po rimsko-helenističkim urbanističkim shemama. Na završetku ovog stoljeća gotovo sva liburnsko-antička naselja su izgrađena, odnosno imala su javne objekte i fizionomiju antičkog naselja.

Dokumentacija o munificencijama u Aenoni (izgradnja završena u I st.) i Aseriji (izgradnja završena početkom II st.), objašnjava na vrlo egzaktn način urbani razvoj liburnskih naselja u antici.

Drugi razlog opadanju broja munificencija treba tražiti u izvjesnim promjenama društvene svijesti, zbog čega se pripadnost zajednici manifestirala na druge načine i u drugim oblicima. Ovo su ujedno razlozi koji uzrokuju pojavu većeg relativnog broja munificencija tokom II st. i u III st. kojima se obnavljaju već postojeći, ali dotrajali javni objekti.

Drugom stoljeću pripada pet natpisa ove kategorije: u Arbi gradnja bunara ili česme (V), u Seniji obnavljanje Liberova hrama (VII) i gradnja speleja (IX), u Aseriji gradnja Trajanovih vrata i slavoluka (XXV), u Skardoni obnavljanje pretorija (XXX). Na prijelazu u treće st., u Aenoni Cincius Genialis obnavlja svetište Jana (XIV).

Polovina tih munificencija odnosi se na obnavljanje dotrajalih javnih građevina, od kojih su dvije kulturne. Privatne munificencije tog vremena, dakle, nisu monumentalne građevine; uglavnom se grade ili obnavljaju manje, ponajčešće kulturne zgrade. Gradnje i obnavljanja kulturnih građevina koje se javljaju u znatnom relativnom broju u ovom vremenu, indiciraju novu duhovnu orijentaciju stanovništva. Pripadanje zajednici nije se više ispoljavalo darivanjem skupih javnih objekata profane namjene, ne samo zbog nedostatka materijalnih sredstava i stupnja izgrađenosti liburnskih naselja već i jednostavnim nestankom tog običaja; svijest o zajedničkim potrebama bivala je sve više usmjerena u okvire filozofsko-religioznih vjerovanja eshatološkog i soterološkog karaktera koja su pripremala definitivnu pobjedu kršćanstva.

Druga je karakteristika ovog perioda da se prvi put, kao nosioci munificencija, pojavljuju teritorijalne zajednice i neposredna državna uprava (namjesnik). Kronološki zadnja munificencija u Liburniji, iz sredine III st., kojom se obnavlja gradsko kupalište u Senju, djelo je provincijalne uprave, a ne privatnih lica ili gradskog vijeća. Zbog identičnosti objekta nameće se usporedba privredno-financijske moći Senie s istom Albone u I st., u kojoj je tek nedavno romanizirani Ilir vlastitim sredstvima sagradio kupalište približno sličnih dimenzija. To je, očito, posljedica privredne krize koja je zahvatila Senj, upravo zbog specifične trgovačke orijentacije i funkcije koju

je imao prema zaleđu. No ni u ostalim naseljima Liburnije nije bila bolja situacija u tom pogledu: nakon druge polovice III st. nema epigrafičkih tragova o bilo kakvoj gradnji i munificenciji na području Liburnije.

Posebnu pažnju zaslužuje munificencija triju teritorijalnih zajednica koje obnavljaju pretorij u Skardoni. Financiranje obnove zgrade, koja je služila za obavljanje sudskih i upravnih poslova na relaciji namjesnik-Japodi, Liburni, ukazuje na kontinuitet razvoja teritorijalnih zajednica (*civitates*). Slabljenje ekonomske snage antičkih centara temeljene na robnonovčanoj privredi u ovom i kasnijim stoljećima jača društveno-političke pozicije ovih organizacija u kasnoj antici, čija je ekonomska baza (stočarstvo i poljoprivreda) ostala kroz čitav prethodni razvoj Liburnije u okviru rimske države bitno nenarušena.

Munificencija Lelija Prokula, jedna od najvećih u Liburniji, logičan je nastavak municipalno-urbanističke politike koja se je sistematski provodila u Aseriji od prvih decenija I st. Već je ranije uočen karakterističan položaj ovih monumentalnih vrata, izgrađenih sa zadatkom da »izmire« suprotnosti dvaju arhitektonskih koncepcija; starije, na čijoj su osnovi nastali antički bedemi na temeljima prahistorijskih, i rimske, po kojoj se grade bogato dekorirana i monumentalna vrata.⁶⁹ Položaj i konstrukcija ovog spomenika nesumnjiv su dokaz o gubljenju tradicija na ovom sektoru i ustupanju novom vremenu i normama. Možda nije slučajno što upravo ovu munificenciju, koja se suštinski kosi sa tradicionalnim autohtonim građevinskim normama, gradi osoba italskog podrijetla. Isto se tako ne može pripisati samo slučaju položaj ranijih munificencija pripadnika domaćeg stanovništva, smještenih na forumu koji se nalazi na mjestu predrimskog središta naselja. Dobro je, naime, poznata činjenica da je položaj foruma Aserije u suprotnosti sa rimskim normama planiranja naselja.⁷⁰

Većina carskih natpisa o munificencijama donosi podatke o gradnjama gradskih zidova i kula u naseljima koja su tom prilikom dobila izvjesni municipalni rang, a datiraju se od Augusta do Trajana. Od ukupno pet carskih munificencija u Liburniji, tri su te vrste (Arba, Argyruntum, Iader). Pitanje je da li formulu *murum et turres dedit* treba shvatiti u njenom stvarnom, leksičkom značenju, ili pretpostavljati samo simbolički smisao, odnosno, postizanje municipalnog ranga. Zbog geografskog položaja Zadra i Raba, kao i značenja koja su ta naselja imala u nekim razdobljima antike, moglo bi se pretpostavljati i stvarno značenje ovih munificencija (III, XV). Osim arheoloških potvrda o stvarnom značenju Augustove

⁶⁹ Liebl-Wilberg, *loc. cit.*, M. Suić, *Autohtoni elementi...*, 1. cit.

⁷⁰ Usp. M. Suić, *op. cit.*

munificencije u Jaderu, indirektan je dokaz i Trajanovo financiranje izgradnje gradskog vodovoda. Obje su zadarske, carske munificencije svojevrsan odraz historijsko-političke situacije i strateško-geografskog položaja Iadera prema italskoj obali. Prvu treba povezati s okolnostima u kojima se odvijao Oktavijanov rat s Japodima, kada je Iader bio vojna baza, a drugu sa Trajanovim pripremama za osvajanje Dacije.

U cjelini, carske su munificencije direktna posljedica provođenja i ostvarenja politike definitivne organizacije provincije Dalmacije. Simptomatično je da su nastale u I st., kao i najveći broj privatnih munificencija, vremenu intenzivnih napora rimske uprave da nedavno pacificiranu provinciju organizaciono ojača uključivanjem dijela autohtonog stanovništva u lokalnu upravu. Nakon tog vremena centralna vlast gubi interes za Liburniju, što je i logično, ako se ima u vidu kasniji razvoj rimske države i prebacivanje težišta državne politike u provincije uz limes.

Djelatnost gradskog vijeća, kao vrhovnog lokalnog samoupravnog tijela koje kreira upravnu ali i urbanističku politiku, na planu izgradnje naselja potvrđeno je samo na dva natpisa (II, XXIX). Na creskom natpisu uočava se dominantna uloga gradskog vijeća u financiranju i izgradnji naselja. Znatnu vrijednost ovim podacima daje činjenica da se radi o naselju s manjom privredno-ekonomskom snagom, na temelju koje se može pretpostavljati da je i u ostalim naseljima sličnog ekonomskog statusa teret izgradnje preuzimalo u cijelosti gradsko vijeće kao zajednica najbogatijih stanovnika. Također, činjenica da je sastav vijeća u Crexi, a vjerojatno i u nizu ostalih naselja, autohtonog podrijetla, ima veliko značenje za proučavanje utjecaja tog stanovništva na formiranje specifičnosti urbanog razvoja antičkih naselja u Liburniji. Interesantno je da na čitavom području Liburnije postoji samo ovaj podatak o takvoj djelatnosti vijeća. Nemoguće je nedostatak sličnih natpisa tražiti u činjenici da su sve javne građevine podizale privatne osobe. Brojni primjeri koji potvrđuju učestvovanje pojedinaca u gradnji skupih i monumentalnih objekata ipak nisu u suprotnosti sa stavom da je najveće građevinsko-komunalne radove financiralo i izvodilo gradsko vijeće.

Natpis iz Skardone (XXIX) dokumentira drugu vrstu djelatnosti vijeća koja pripada kategoriji munificencija spojenih sa honorificencijom. U ovom slučaju porodici Tita Turanija značajnija je bila čast (honorificencija) koju je vijeće iskazalo odlukom da pokojniku podigne spomenik, od snošenja troškova za tu akciju (munificencija). Iznenađuje što i munificencija ove vrste ima malo na području Liburnije.

Na koncu treba spomenuti natpis iz Curicuma (VI) kao kuriozitet sui generis: plod specifične historijske situacije. Taj natpis ne donosi podatke o munificenciji, ali je svakako najstariji pisani spomenik o izvođenju neke gradnje u Liburniji.

*

Analiza munificencija i ostalih gradnja u Liburniji je dala slijedeće rezultate:

I) Pojava velikog broja munificencija i drugih gradnja svih kategorija u I st. je neposredno uvjetovana provođenjem generalne linije državne uprave na planu pacifikacije i romanizacije ovog dijela provincije, koja se očitovala ranim prerastanjem liburnskih naselja u rimske municipije i uključenjem gornjeg sloja domaćeg stanovništva u tim naseljima u lokalnu samoupravu. Početne intencije ove politike u izgradnji naselja se uočavaju već sredinom I st. n. e. (natpis iz Krka).

II) Nosioi privatnih munificencija po, etničkoj pripadnosti su uglavnom pripadnici autohtonog stanovništva, a po socijalnom podrijetlu članovi gradskog vijeća, odnosno gornjeg sloja tog istog stanovništva. Iznimku čini kulturna munificencija jednog roba (IX).

III) Veliko učešće epihorskog stanovništva u izgradnji naselja putem munificencija govori o produžavanju egzistencije i kontinuiteta naseljavanja domaćeg življa u antičkim centrima. Ekonomska snaga gornjeg sloja lokalnog stanovništva vjerojatno potječe iz predrimskog vremena kao odraz društveno-ekonomske diferencijacije liburnskog društva. Pojedini centri su, unatoč infiltracije italjskih doseljenika, sačuvali liburnsku facies gotovo u cijelosti, a posebno to vrijedi za sastave gradskih vijeća.

IV) Široki repertoar munificencija, od gradnje malog portika i svetišta pa do monumentalnog trijema i slavoluka, svjedoči o opće prihvaćenoj praksi upotrebljavanja ličnih sredstava za javne interese. Čini se da neke manifestacije duha i osjećanja antičkog čovjeka za zajednicu nisu bile tuđe izvjesnom sloju autohtonog stanovništva već početkom nove ere. Uključenost tog stanovništva u tokove ne samo materijalne već i neke sfere duhovne kulture antike determinirana je gradnjom specifičnih munificencija pa i samim nestajanjem ovog običaja.

V) Privredna kriza zahvaća Liburniju u drugoj polovici II st., što se ogleda i u znatno manjem broju munificencija, kao i mijenjanju karaktera munificencija (obnavljanje). Posebno je ona očigledna u centrima koji su bili većeg trgovačkog značaja. Jedna od posljedica privredne krize jest jačanje teritorijalnih zajednica koje nisu pogođene krizom zbog načina proizvodnje i razmjene.

J. Medini: EPIGRAPHIC DATA CONCERNING MUNIFICENCES
AND OTHER PUBLIC BUILDINGS IN LIBURNIA

Summary

Among numerous epigraphic monuments from classical antiquity in the territory of Liburnia which was part of Illyricum and the Province of Dalmatia (Arsia fl. — Titius fl.) we find such as note in various contexta data concerning construction of public buildings. Such buildings, intended for various functions, were mainly results of the liberality (*liberalitas*) of rich individuals, emperors and governors, or of the activity of municipal councils.

With reference to origine, i. e. the donator, public buildings in Liburnia can be classified into three groups:

(1) Construction of new or reconstruction of dilapidated public buildings done by funds supplied from individuals. These are the munificences proper. To this group we add constructions of territorial communities (a total of 25).

(2) State, i. e. imperial or gubernatorial munificences (5).

(3) Constructions financed by the municipal councils and executed by magistrates, mostly aediles (2).

The inscription from Krk (No. VI) is outside these categories.

The monuments of the first group are documents of greatest values, first-rate historical sources giving insight into the social and economic structure of Liburnia, the character of colonization, the relation of native population to Roman administration, and the relation toward colonists.

The methodology of approach to the inscriptions was determined by the time of origin of the monuments. The analysis of the onomastic formula was of greatest importance. Large participation of native inhabitants can be followed on inscriptions from I and early II centuries as some onomastic elements had preserved native Illyrian-Liburnian characteristics. It is not possible to do so with the material from the second half of II century onwards because of onomastic levelling.

The analysis of the munificences and other buildings in Liburnia has given following results:

(1) The appearance of a considerable number of munificences and other buildings of every category during I century was immediately linked with the general policy of administration striving toward pacifying and Romanizing of this part of the province, and it manifested itself in an early transformation of Liburnian settlements into Roman *municipia* and the inclusion of the upper layer of native population in local self-government. Initial trends of such policy of urban development can be noted as early as the middle of I century B. C. (inscription from Krk).

(2) Individual donators were mostly natives, members of the municipal councils, i. e. those belonging to the upper layers. An exception is a cultic munificence of a slave (inscription No. IX).

(3) Large participation of epichoric population in the development of settlements by means of munificences is indicative of continuous existence and continuous settling of native population in Roman centres. The economic power of the upper layer of the native population probably stems from pre-Roman periods reflecting the social and economic differentiation within Liburnian society. Some centres had preserved the Liburnian *facies* almost totally, in spite of the infiltration of colonists from Italy. This is especially true of the composition of municipal councils.

(4) Large variety of munificences, ranging from the construction of a small portico or a sanctuary to a monumental temple or an arch, is a proof of the general practice of using one's own means for public interest. It seems that some manifestations of the spirit and the classical man's sense for the community were not foreign to certain layers of the native population as early as the very beginning of our era.

(5) Liburnia suffered an economic crisis in the second half of II century, which was manifest in the considerably smaller number of munificences as well as their character (reconstruction). The crisis was most evident in centres of greater commercial importance (Senia). One of the consequences of the crisis was growth of territorial units which were not affected because of the methods of production and commerce.